

ОСНОВНІ ВІХИ ІСТОРІЇ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ХОЛМСЬКОЇ ГРЕКО-УНІАТСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ: ЧИННИКИ, ПЕРЕБІГ, НАСЛІДКИ

Шеретюк Руслана. Основні віхи історії та трансформації Холмської греко-уніатської духовної семінарії: чинники, перебіг, наслідки. У статті окреслюються обставини функціонування Холмської уніатської духовної семінарії упродовж 1760-1875 рр. З'ясовуються провідні фактори постання та екзистенції, а також здобутки цієї освітньої установи під керівництвом низки видатних очільників. Аналізуються геополітичні чинники поступової трансформації навчально-виховної спрямованості Холмської духовної семінарії. Прослідковується, що перепідпорядкування Холмської духовної семінарії урядовій Комісії внутрішніх і духовних справ, запровадження тотального контролю з боку російського чиновництва за організацією і ходом її внутрішнього життя, затвердження нового статуту, суттєві корективи навчальної програми, викладання російською мовою практично усіх навчальних предметів, а також педагогічна діяльність проросійськи налаштованих викладачів призводить до того, що сутність та спрямованість діяльності цієї освітньої установи поступово змінюється в бік її русифікації та оправославлення. Висновується, що напередодні «возз'єднання» Холмської греко-уніатської єпархії з Російською православною церквою 1875 року Холмська духовна семінарія стала не лише провідним осередком підготовки лояльних до цієї урядової програми церковних кадрів, але й її міцним опертям.

Ключові слова: Російська імперія, Холмицина і Південне Підляшшя, греко-уніати, Холмська єпархія, Холмська уніатська духовна семінарія, Російська православна церква, трансформація.

Шеретюк Руслана. Основные вехи истории и трансформации Холмской греко-унитской духовной семинарии: факторы, ход, последствия. В статье определяются обстоятельства функционирования Холмской унитской духовной семинарии в течение 1760-1875 гг. Выясняются ведущие факторы возникновения и экзистенции, а также достижения этого образовательного учреждения под руководством ряда выдающихся руководителей. Анализируются геополитические факторы постепенной трансформации учебно-воспитательной направленности Холмской духовной семинарии. Прослеживается, что переподчинение Холмской духовной семинарии правительственной Комиссии внутренних и духовных дел, введение тотального контроля со стороны российского чиновничества за организацией и ходом ее внутренней жизни, утверждение нового устава, существенные коррективы учебной программы, преподавание на русском языке практически всех учебных предметов, а также педагогическая деятельность пророссийски настроенных преподавателей приводит к тому, что сущность и направленность деятельности этого образовательного учреждения постепенно меняется в сторону его русификации и оправославления. Подводится итог, что накануне «воссоеди-

нення» Холмської греко-уніатської єпархії с Русской православной церковью 1875 года Холмская духовная семинария стала не только ведущим центром подготовки лояльных к этой правительственной программе церковных кадров, но и ее крепкой опорой.

Ключевые слова: Российская империя, Холмщина и Южное Подляшье, греко-уніати, Холмская єпархія, Холмская уніатська духовна семінарія, Русская православная церковь, трансформація.

1839 року на правобережних теренах України, що перебували у складі Російської імперії, відбулося офіційне «возз'єднання» греко-уніатської церкви з Російською православною. Друга хвиля цієї урядової акції припала на 1875 р. й охопила своїм впливом землі Холмщини і Південного Підляшшя. Відтак, державна програма повернення греко-уніатів до «прабатьківської релігії», тобто православ'я, досягла своєї мети: греко-уніатська церква в межах Російської імперії була скасована. У контексті кардинальних трансформацій духовно-культурного життя українських земель XIX ст., їхньої тотальної русифікації показовою стала історія Холмської греко-уніатської духовної семінарії.

Історіографія окресленої проблеми представлена працями дореволюційних істориків, учених української діаспори, а також сучасних дослідників. Так, у наукових доробках М. Струкова і Г. Ольховського міститься систематизований та докладний матеріал про основні віхи історії Холмської греко-уніатської духовної семінарії. У студіях М. Кордуби і Є. Пастернака окреслюються проблеми трансформацій духовно-релігійного життя Холмщини та Підляшшя останньої чверті XIX ст., що безпосередньо відбилися на діяльності цього навчального закладу. Монографія Н. Стоколос і Р. Шеретюк проливає світло на технологію інкорпорації уніатської Холмської єпархії до складу Російської православної церкви 1875 р., зокрема антиунійну політику російського царату в освітній царині краю. Однак відсутність комплексного дослідження означеної проблеми спонукала авторку звернутися до більш докладного студіювання вказаної теми.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні основних етапів екзистенції Холмської греко-уніатської духовної семінарії впродовж 1760-1875 рр., трансформації сутності та спрямованості її освітньої діяльності в контексті етноконфесійної політики російського самодержавства в другій половині XIX ст., а також окресленні провідних наслідків цих змін для духовно-культурного розвитку автохтонного населення Холмщини і Південного Підляшшя останньої чверті XIX ст.

Засновником і фундатором Холмської греко-уніатської духовної семінарії, споруда якої 1759 року була закладена, а 1760 р. – збудована, став холмський уніатський єпископ Максиміліан Рилло (1759-1785 рр.). Шляхтич за походженням, після вступу до Віленського Свято-Троїцького василіанського монастиря навчався в Колегії Конгрегації Поширення Віри в Римі, де здобув ступінь доктора теології. 1756 року Максиміліан Рилло був номінований на посаду холмського єпископа, однак висвячення відбулося лише у 1759 р. Наголосимо на тому, що упродовж усього періоду перебування на цій посаді владика проводив активну діяльність, спрямовану на піднесення морального та інтелектуального розвитку духовенства та вірян Холмської єпархії.

Так, чи не одразу по вступі на Холмську кафедру, Максиміліан Рилло не лише ініціював постання духовного освітнього центру для підготовки місцевого греко-уніатського білого духовенства, але й виділив на реалізацію цього задуму власні кошти. Відомо, що на будівництво дерев'яного корпусу Холмської духовної семінарії, а також його облаштування усім необхідним єпископ витратив із власних заощаджень 30 тис. польських злотих.

Першим регенсом (ректором) Холмської уніатської духовної семінарії був священник Лев Плескевич, а віце-регенсом (інспектором) – клірик Микола Подкович. Однак очолювання семінарії представниками білого духовенства тривало недовго. Відповідним розпорядженням від 23 вересня 1769 р. єпископ М. Рилло передав право керівництва Холмською духовною семінарією ченцям-василіанам, переважно із середовища яких призначалися керівники і наставники цього закладу духовної освіти впродовж наступної історії розвитку цього освітнього закладу. Водночас, для утримання семінарії їм були передані 100 тис. польських злотих, зібрані єпископом М. Риллом із власних заощаджень та різних пожертвувань. Кошти на утримання семінарії надали також київський воевода Францішек Потоцький (48 тис. польських злотих), подільський – Ян Замойський (30 тис.), а також холмський підкоморій Лука Венглінський (20 тис.). Приєднавши до цих добродійних пожертвувань власні 20 тис. польських злотих, єпископ Максиміліан Рилло утворив доволі солідний капітал, котрий і склав основний фонд на утримання духовної семінарії в Холмі¹.

Подбавши таким чином про матеріальне забезпечення семінарії, холмський єпископ не залишив поза увагою і юридичний аспект справи. 10 грудня 1771 р. він видав грамоту, де урочисто засвідчувалося відкриття Холмської уніатської духовної семінарії. Зрештою, в результаті його звернення до Риму з проханням підтвердити заснування семінарії, згідно відповідного представлення Конгрегації Поширення Віри від 29 листопада 1779 р., Папа Пій VI спеціальним бреве від 19 січня 1780 р. затвердив відкриття М. Рилло духовну семінарію в Холмі².

Оскільки керівництво семінарією здійснювали василіани, то внутрішній устрій цього духовно-освітнього осередку мало чим відрізнявся від укладу василіанських богословських шкіл, а також єзуїтських колегіумів, за взірцем яких тогочасні василіанські школи, власне, й створювалися.

Вищий нагляд за семінарією належав холмському єпископу, так само, як за василіанськими школами – протоархимандриту ЧСВВ, єзуїтськими колегіумами – генералу ордену Ісуса. Єпископ був головним керівником духовної семінарії у Холмі в усіх аспектах її життя: він призначав керівників і педагогів, а також звільняв їх із посад за власним розсудом; він визначав курс навчання в семінарії, коло навчальних дисциплін, а також їхні програми; він контролював порядок занять і весь навчально-виховний лад закладу; від нього залежав прийом вихованців і їхня кількість, він же спостерігав за їхніми заняттями і поведінкою, саме тому іспити майже завжди проводилися в присутності єпископа. Зрештою, в його обов'язки входило піклуватися про засоби утримання семінарії, її внутрішнє й зовнішнє облаштування.

Безпосередній нагляд за семінарією здійснював ректор (до 1787 р. він називався регенсом), котрий був довіреною особою холмського єпископа та уповнова-

женим керувати всіма аспектами семінарського життя. До складу колективу керівників і педагогів на початковому етапі її функціонування входило всього три особи: ректор, віце-ректор і професор, а з 1810 р. – ректор і два професори. Усі вони, як правило, мали вищу богословську освіту, котру здобули в єзуїтських колегіумах Риму або інших закордонних університетах. Зазначимо, що педагоги, викладаючи навчальні предмети, водночас виконували й обов'язки вихователів.

Холмська греко-уніатська духовна семінарія була спеціальною пастирською школою, мета якої полягала в підготовці та вихованні служителів греко-уніатської церкви. Саме тому її навчальна програма складалася виключно з богословських наук і предметів церковної практики. Зокрема, на початковому етапі функціонування семінарії її вихованці навчалися таким богословським предметам, як Святе Письмо, догматичне і моральне богослов'я, церковний статут з літургією, пастирське богослов'я з церковно-канонічним правом, а також практична гомілетика. Як впливає з цього переліку, обсяг навчальної програми закладу на той час був не занадто широким. Це було пов'язане, зокрема, з тим, що семінарський курс навчання тривав лише 2 роки. Однак із плином часу, по мірі того, як росла й міцніла греко-уніатська духовна семінарія в Холмі, відповідно розширювався й перелік предметів її навчально-виховної програми.

За часів єпископства Фердинанда Ціхановського (1810-1828 рр.) у семінарії було встановлено трирічний термін навчання. У перший рік навчання її вихованці студіювали церковну історію, біблійну археологію, герменевтику або правила тлумачення Святого Письма, вступ до читання книг Святого Письма Нового Заповіту, а також тлумачення Святого Письма (переважно Нового Заповіту). В навчальну програму другого року навчання входило догматичне богослов'я, моральне богослов'я і тлумачення Святого Письма. Зрештою, на третьому році навчання семінаристи вивчали церковне право, пастирське богослов'я, катехізис і педагогіку. Мовою викладання у семінарії була латина, якою, зокрема, були написані всі підручники. На побутовому ж рівні її учні користувалися переважно польською³.

У семінарію приймалися особи без станової чи вікової різниці, котрі виявили бажання і нахил готувати себе до пастирського служіння. Одні вихованці приймалися на повне казенне утримання, інші вносили плату за проживання й харчі, а треті, проживаючи в місці, приходили в семінарію лише слухати лекції. Кількість семінаристів була незначною. Так, у перші роки функціонування закладу їх нараховувалося близько 20. 1783 року в семінарії було лише 9 учнів, у 1784 р. – 11, у 1785 р. – 8, у 1804 р. – лише 4.

Відтак, Холмська духовна семінарія, заснована у 1760 р. холмським єпископом М. Рилло, станом на початок XIX ст. являла собою єдиний в регіоні вищий спеціальний навчальний заклад, де готувалося до пастирського служіння тамтешнє греко-уніатське біле духовенство. Під патронуванням отців-василіан внутрішній устрій цієї духовно-освітньої установи був організований за взірцем василіанських богословських шкіл та єзуїтських колегіумів.

Однак геополітичні трансформації Речі Посполитої кінця XVIII ст., а також Східної Європи на початку XIX ст. радикальним чином позначилися на

подальшій історичній долі Холмщини і Південного Підляшшя. Відтак, суттєві зміни впродовж наступного періоду (1817-1875 рр.) пережила й Холмська греко-уніатська духовна семінарія.

Передусім на політико-адміністративний устрій Холмщини і Південного Підляшшя кардинально вплинули поділи Речі Посполитої 1772, 1793 і 1795 рр. Згідно з домовленостями учасників першого з них (1772 р.), до Австрії відійшли землі південної частини Холмщини з містами Замостя, Грубешів, Білгорай, Томашів, Грабовець і Городно. Зрештою, після третього поділу (1795 р.) під зверхність Австрії потрапили «залишок» Холмщини і Південне Підляшшя (на лівому березі Бугу), а до Пруссії – Північне Підляшшя (на правому березі Бугу)⁴. Є. Пастернак вважав, що Холмщина і Південне Підляшшя увійшли за цією угодою до складу Австрії головним чином через «пов'язаність» греко-уніатської церкви зі Львівською митрополією. Відтак, Австрія отримала у володіння 113 тис. км² польських земель з 3,85 млн населення, з яких 214 тис. проживали на Холмщині і Підляшші⁵.

Однак австрійське володарювання на цих теренах тривало недовго. Внаслідок поразки трьох держав – Австрії, Пруссії і Росії – у війні проти Франції під Аустерліцем 2 січня 1805 р. і пов'язану з цією битвою капітуляцією Пруссії, Наполеон, виконуючи обіцянку полякам відбудувати Польщу, а також задля послаблення впливів Австрії і Росії на сході Європи, створив Велике Князівство Варшавське. До нього увійшли спочатку тільки етнічні польські землі. Холмщина і Південне Підляшшя залишилися у складі Австрії, а Північне Підляшшя за Тильзітською угодою 1807 р. відійшло до Росії.

Військова агресія Австрії проти Великого Князівства Варшавського 1809 року завершилася Віденським Конгресом (1814-1815 рр.), за рішенням якого було створено нову адміністративну одиницю у складі Російської імперії – Царство Польське (Krolestwo Polskie). До його складу ввійшли землі Великого Князівства Варшавського з Холмщиною і Південним Підляшшям. Згідно з Віденським трактатом, російський імператор Олександр I задекларував «дати цій країні власний уряд і таку внутрішню самоуправу, яку вважатиме відповідною»⁶. 24 грудня 1815 р. царським маніфестом була проголошена конституція Царства Польського. Імператор Олександр I дістав титул польського короля, а на чолі Царства мав стояти царський намісник. Таким чином, *de jure* Холмщина і Південне Підляшшя відтепер знаходилися у складі Російської імперії.

З огляду на те, що Холмська уніатська семінарія, як провідний осередок духовної освіти новоприєднаного краю, здійснювала відчутний вплив на виховання автохтонного населення, увага російської адміністрації була чи не одразу звернена на неї, і, за висловлюванням дореволюційного видання, «не забарилася ввести в її розслаблений організм освіжаючий струмінь свого впливу»⁷.

Одним із його перших наслідків стало те, що семінарія 1817 року була підпорядкована урядовій Комісії внутрішніх і духовних справ, керівництво якої знаходилося у Варшаві, а вихованці, котрі вступали до семінарії, відтепер затверджувалися саме цією Комісією. Водночас під впливом російських владних структур того ж самого 1817 року у семінарії відбувся іспит «z guszczyzny», котрий передбачав вміння семінаристів читати церковно-слов'янською мовою, їхні навички хоро-

вого співу і знання церковних обрядів. Зрештою, саме в цей час приймається рішення про те, що опанування церковного співу та знання церковного статуту є обов'язковими для вихованців семінарії. Таким чином, із встановленням російського володарювання на теренах Холмщини і Південного Підляшся, розпочалася «справа очищення семінарії від іноземних і чужих її напластувань»⁸.

Тоді ж вона починає втрачати й свою специфіку вузько-богословської школи. Показовим у цьому контексті став припис у 1819 р. холмського єпископа Ф. Ціхановського, де йшлося про запровадження у навчальний курс семінарії таких додаткових предметів, як риторика, «практичний спосіб здійснення таїнств і літургій», а також – для окремих вихованців – латинська мова. Оскільки остання не входила до трирічного богословського курсу, то в семінарії було створено підготовчий клас, в якому вихованці опановували риторику, філософію і латину. Таким чином, курс навчання у Холмській уніатській духовній семінарії став 4-річним і таким залишався упродовж 20-40-х рр. XIX ст.

Польське повстання 1830-1831 рр., яке подекуди було підтримане римокатолицьким і греко-уніатським духовенством, призвело до того, що управління Росії в Царстві Польському набуло нових якісних характеристик. Їхня загальна декларація містилася в царському маніфесті «Про новий порядок управління і утворення Царства Польського» від 14 лютого 1832 р., де імператор Микола I заявив, зокрема, про своє прагнення, «щоб Царство Польське, маючи особливе, відповідне його потребам управління, не переставало бути нероздільною частиною Імперії Нашої, і щоб віднині жителі його складали з росіянами єдиний народ згідних братій»⁹.

Відтак, це дало російському уряду привід звернути серйознішу увагу й на Холмську семінарію, зокрема, приймати більш активну участь в організації її внутрішнього життя. З цією метою 23 січня 1835 р. урядовою комісією було оприлюднене розпорядження, де містилася вимога до керівництва семінарії надавати наприкінці кожного року докладні відомості про те, за яким планом викладаються в семінарії предмети, як розподіляються вони по класах, по годинах і між учителями, за якими творами читається кожен предмет, а також списки настоятелів і вчителів з думкою єпископа про їхні знання і благонадійність, списки семінаристів і, зрештою, рапорт про стан семінарії в цілому.

Наприкінці квітня 1835 р., маючи намір особисто переконатися у стані і потребах семінарії, її відвідав головний директор урядової Комісії внутрішніх і духовних справ у Царстві Польському Головін. Результатом цих відвідин стало призначення у 1838 р. в семінарію вчителя російської мови і літератури, після чого до цього вишу стали приймати лише тих вихованців, котрі знали російську мову. Крім того, у 1849 р. у семінарію був призначений викладач грецької мови й розлогого викладу обрядів Східної Церкви. Внаслідок цього курс підготовчого класу в семінарії став дворічним, упродовж якого вихованцями студіювалися такі предмети: Закон Божий, слов'янська, російська, латинська і грецька мови, російська література, риторика з гомілетикою, а також філософія. Того ж року повний курс навчання у семінарії став 5-річним і складався з двох підготовчих класів і трьох богословських. На останніх, крім власне богословських предметів, читалися також словесність та історія російської літератури¹⁰.

1851 року ректором став протоієрей Іван Потій, в минулому референт по уніатських справах при урядовій Комісії у Варшаві, котрий дореволюційним дослідником М. Струковим був охарактеризований як «людина надзвичайно світлого розуму, натхненна російським духом і любов'ю до православ'я»¹¹. З цього приводу наголосимо на тому, що вже у 1852 р. саме під впливом новопризначеного керівника семінарії двоє її випускників, Іван Шелеметко і Микола Потій (син ректора Івана Потія), виявили бажання здобувати вищу богословську освіту не у Варшавській римо-католицькій духовній академії, куди традиційно відсилалися кращі випускники Холмської греко-уніатської духовної семінарії, а в одному з російських вищих духовно-освітніх закладів. Відряджені за урядовий кошт, вони вступили до Московської духовної академії, де отримали ступінь кандидатів богослов'я, а вже 1856 року повернулися у стіни Холмської духовної семінарії в якості її викладачів. Тут доречно зауважити, що ініціатива керівництва цього закладу про відправку окремих випускників на навчання до російських духовних академії незабаром набула форми офіційного припису вищих урядових кіл імперії. Зокрема, на його виконання вже у 1853 р. чотири кращих вихованці Холмської семінарії були відряджені на навчання до Київської православної духовної академії. Однак на заваді цього «рішучого повороту семінарії на користь православ'я» став адміністратор (управляючий) Холмської єпархії Іван Терашкевич (1851-1863 рр.). 1854 року він відмовив у відправці холмських семінаристів до Московської духовної академії, мотивуючи це невеликою кількістю випускників і нагальною потребою у заміщенні ними вакантних посад парафіяльних священників.

Як реакція на рішучий опір приписам російських урядових структур Царства Польського, що виходив від адміністратора Холмської єпархії І. Терашкевича, у безпосередньому підпорядкуванні якого знаходилася Холмська семінарія, у 1858 р. був затверджений її новий статут. Оскільки його авторами були члени урядової Комісії внутрішніх і духовних справ, то, зрозуміло, що в цьому документі суттєво обмежувалися права очільника Холмської єпархії в питанні керівництва тамтешнім духовно-освітнім осередком. Зокрема, згідно нового статуту, духовна семінарія, хоча й була підпорядкована холмському єпископу, однак відтепер перебувала під особливим наглядом головного директора урядової Комісії внутрішніх і духовних справ; водночас залежними від неї ставали вибір і призначення посадових осіб семінарії.

Новий статут вносив суттєві корективи також і в навчальну програму. Так, зокрема, загальний термін навчання ставав 6-річним, оскільки складався з одного підготовчого, двох філософських і трьох богословських курсів. У перелік навчальних предметів були включені біблійна історія, єврейська мова, всесвітня і російська історія, природничі науки, сільське господарство і основи медицини. Що стосується мови викладання навчальних предметів, то тут нічого не змінилось, тобто, богословські предмети читалися латиною, російська словесність та історія – російською, а всі інші – польською. Водночас новим статутом була впорядкована й господарська частина семінарії, зокрема, в ньому йшлося про чітко визначені витрати на її утримання, а також запровадження щорічної фінансової звітності її витрат. Статут офіційно закріплю-

вав за російською адміністрацією Царства Польського право призначати посадових осіб семінарії та підпорядковував урядовому нагляду і контролю її навчально-виховну і господарську частини. Оскільки ці обставини, на думку М. Струкова, не могли не викликати супроти себе «протидії у ворожих російській справі і православ'ю елементах», то наслідком запровадження нового статуту стало те, що «життя семінарії, замість того, аби правильно і успішно розвиватися у визначеному статуті на прями, загальмувалося й прийшло на деякий час навіть у розлад»¹².

1863 року адміністратором Холмської єпархії став Іван Калинський (1863-1866 рр.), якого представники проросійських сил у регіоні називали «затятим папістом», тобто ревним захисником традицій, що склалися в греко-уніатській церкві під впливом латинства. Зокрема, що стосується Холмської семінарії, то всі наступні його ініціативи щодо впорядкування внутрішнього життя цього греко-уніатського духовного навчального закладу, підтверджували вищевикладене. Так, одним із перших кроків І. Калинського стало звільнення її професорів Войціцького і Шелеметка, котрі різко виступили проти його антиросійських поглядів. Ним також було усунуто з навчальної програми семінарії вивчення російської мови і російської словесності. Крім того, антиурядова позиція І. Кайєнського прослідковувалася у відрядженні ним чотирьох вихованців семінарії здобувати вищу богословську освіту до Варшавської римо-католицької академії. Зрештою, вірогідно, що саме під впливом його політичних переконань, 8 березня 1864 р. вихованці семінарії відмовилися давати присягу на вірнопідданство російському царю¹³.

У серпні 1864 р. генеральним директором Комісії внутрішніх і духовних справ у Царстві Польському був призначений князь Володимир Черкаський. Цей «муж великого державного розуму», як висловився про нього М. Струков, одразу повів політику рішучого викорінення в Холмському греко-уніатському духовно-освітньому закладі його антиросійського спрямування й «твердою рукою повів семінарію по її справжньому шляху – до злиття з іншими російськими семінаріями і Православною Церквою»¹⁴.

Передусім В. Черкаський повернув у семінарію звільнених адміністратором І. Калинським професорів, а також відновив у ній викладання російської мови і російської словесності. Більше того, з метою кращого засвоєння цих предметів семінаристами, виділив їх, разом із російською історією, в окрему кафедру, яку очолив магістр Київської православної богословської академії Стефан Дахнович. А вже у 1865 р. керівник Комісії внутрішніх і духовних справ видав розпорядження про те, щоб усі навчальні предмети в семінарії викладалися російською мовою. Щоправда, виконане воно було частково, оскільки читання лекцій російською мовою було запроваджене лише в перших трьох класах, а саме підготовчому і двох філософських. Воно велося лише на заняттях загальноосвітніх предметів. Богословські ж науки продовжували викладатися латиною, що мотивувалося учителями їхнім недосконалим знанням російської мови, а також відсутністю підручників, написаних нею. Зрештою, зустрічаючи перманентний опір своїм приписам із боку І. Калинського, у вересні 1866 р. В. Черкаський усунув адміністратора Холмської єпархії з посади.

Видаливши І. Калинського, В. Черкаський розгорнув активну діяльність, спрямовану на перетворення «в російському дусі» Холмської греко-уніатської духовної семінарії. Зокрема, він запросив у Холмську єпархію духовенство із Галичини, де, на переконання цього очільника, «живі ще були і міцно трималися російський патріотизм, любов до чистого грецького обряду і прагнення до православної віри»¹⁵. Саме із середовища галичан-кліриків були призначені в Холмську духовну семінарію: ректором – протоієрей І. Криницький, котрий закінчив курс богословських наук у Віденському університеті; віцеканцлером – І. Лавровський, котрий закінчив курс наук у Львівському університеті; професором богословських наук – священник Ф. Дячан, котрий закінчив курс богословських і філософських наук у Віденському університеті; професорами – І. Гойнацький, М. Добрянський (згодом ректор Холмської духовної семінарії), Л. Цирик; протоієреєм – М. Попель (згодом єпископ Люблінський, вікарій Холмсько-Варшавської єпархії) та інші. Зазначимо, що водночас із професорсько-викладацьким складом галицького походження у семінарію прибули й вихованці-галичани.

Одним із перших кроків діяльності оновленого керівництва семінарії, спрямованої на її «перетворення в російському дусі», стало запровадження російської мови у викладання всіх навчальних предметів. Крім того, всі поточні справи, навчальні журнали і протоколи почали теж вестися російською мовою. Водночас, були виписані в семінарію російські книги і журнали, а також російські підручники, зокрема, з богословських предметів. Більше того, вже на третьому засіданні педагогічної ради вишу, що відбулося 10 жовтня 1866 р., її членами було ухвалено рішення про те, «щоб вихованці спілкувалися між собою і з наставниками виключно російською мовою, і щоб наставники не дозволяли учням ні офіційно, ні неофіційно вживати польську мову»¹⁶.

Ці настійливі, по суті, примусові заходи проросійського керівництва семінарії викликали у середовищі її учнів хвилю протестів. Зокрема, в жовтні 1866 р., тобто одразу після запровадження низки вищезгаданих нововведень у навчально-виховний процес семінарії, на ім'я її ректора надійшла колективна заява, під якою підписалися 24 вихованці, де висловлювали прохання про те, щоб богословські науки викладалися латинською мовою, а не російською. 28 жовтня 1866 р. на черговому засіданні педагогічної ради семінарії відбулося обговорення цього клопотання. Зрештою, педагогічна рада ухвалила рішення про виключення 9-ти «зачинщиків цієї справи», а іншим 15-м оголосила догану.

Однак протест вихованців проти «російського спрямування» семінарії на цьому не закінчився. 2 листопада 1866 р., в день пам'яті Йосафата Кунцевича, всі вони (за виключенням галичан) не пішли на уроки, хоча напередодні їм було не лише оголошено про те, що навчання в цей день відбуватиметься, але й наказано було бути на уроках. За цей «проступок» один учень був виключений із семінарії, а всім іншим оголосили публічну догану.

1869 року Холмська духовна семінарія була підпорядкована Міністерству народної освіти під головуванням графа Д. Толстого. Зрештою, перманентний контроль проурядових світських і церковних структур Царства Польського у справі вишколу і плекання відданого російському самодержавству греко-

уніатського духовенства призвів не лише до посилення ролі російської мови у викладанні, але й до суттєвих коректив змістового наповнення навчально-виховної системи підготовки греко-уніатських священників у цьому освітньому закладі. Відтак, за висловом дореволюційного дослідника Г. Ольховського, «Холмська семінарія, внаслідок настійливих вимог з боку уряду, перетворилася повністю й стала російським закладом не лише за формою, ... але й за духом»¹⁷.

З цього приводу наголосимо, що виховання у стінах семінарії навчених «у російському дусі» греко-уніатських церковних кадрів, за висловом очільника Міністерства народної освіти Д. Толстого, полягало «не тільки в кращій підготовці кандидатів у священники, але в приготуванні якомога більшої кількості благонадійних ставлеників»¹⁸. Тим більше, що потреба в них на той час була доволі гострою. Призначений у 1871 р. керівник Холмської греко-уніатської єпархії М. Попель розгорнув бурхливу діяльність, спрямовану «на здійснення заповітної мрії воз'єднання уніатів із православ'ям»¹⁹. Це викликало хвилю незадоволення уніатського населення Холмщини і Південного Підляшшя. Зокрема, на знак протесту проти цих «нововведень» частина уніатського кліру відмовилася від своїх посад парафіяльних священників. Відтак, в першу чергу саме випускники Холмської семінарії мали заповнити ці вакантні місця. Оскільки їх виявилася доволі значна кількість, то того ж таки 1871 року у семінарію був збільшений прийом учнів.

Останній уніатський єпископ Холмської єпархії М. Куземський (1866-1871 рр.), переслідуваний царською владою за те, що «не хотів стати другим Семашком» (тобто погодитися на проведення такого «воз'єднання», яке в тісній співпраці з державною владою і Російською православною церквою 1839 р. забезпечив на Правобережній Україні та Білорусі Й. Семашко), «за станом здоров'я» змушений був залишити єпархію. Водночас, виконавці «обрусительних мер» у краї усунули з кафедр всіх місцевих уніатських єпископів, які протидіяли «плану воз'єднання холмських уніатів»²⁰. Відтак, відсутність єпископату у Холмській греко-уніатській єпархії на початку 70-х рр. XIX ст. призвела до значних труднощів у справі рукоположення випускників семінарії у священство. Згідно «височайшого повеління» російського імператора Олександра II від 3 грудня 1871 р., духовна допомога у виході з цього скрутного становища була покладена на болгарського уніатського архієпископа Йосифа Сокольського, якого царська адміністрація впродовж тривалого часу утримувала в монастирському ув'язненні під Києвом²¹.

За словами дореволюційного видання, поява цього владики в Холмі для переважної більшості населення краю стало великою несподіванкою, оскільки «майже ніхто не знав навіть, що є у нас в Росії уніатський ієрарх»²². Він здійснив 4 пастирські подорожі до Холмщини (двічі у 1872 р, восени 1873 р. і 1874 р.), під час яких рукоположив 72 священників для тамтешньої греко-уніатської єпархії.

1874 року Холмська греко-уніатська духовна семінарія отримала програми дисциплін, які викладалися в православних духовних семінаріях, а також деякі підручники, які в них використовувалися. Керівництво семінарії постановило «пристосуватися» у викладанні предметів з надісланими програмами православних семінарій. Відтак, уніфікація навчальних предметів і програм

Холмської уніатської духовної семінарії з православними духовними навчальними закладами стала «заключним акордом» у її підготовці до наступного «возз'єднання» з РПЦ. Про це, зокрема, свідчить той факт, що серед учасників депутації з уніатської Холмської єпархії, які вирушили до Петербургу «з проханням про прийняття відчуженої братії в єдність з Православною Церквою», були ректор семінарії І. Криницький та один із її викладачів М. Потій²³.

Таким чином, у контексті кардинальних трансформацій духовно-культурного, зокрема релігійно-церковного життя на теренах Холмщини і Південного Підляшшя в другій половині XIX ст. показовою стала історія Холмської греко-уніатської духовної семінарії. Ця освітня установа впродовж уніатської доби свого функціонування (1760-1875 рр.) пережила різні етапи у ставленні владних інституцій щодо неї.

Заснована 1760 року Холмським уніатським єпископом М. Риллом, семінарія станом на початок XIX ст. являла собою єдиний в регіоні вищий спеціальний навчальний заклад, де готувалося до пастирського служіння тамтешнє греко-уніатське біле духовенство. Під патронуванням отців-василіан внутрішній устрій цієї духовно-освітньої установи був організований за взірцем василіанських богословських шкіл та єзуїтських колегіумів.

Однак трансформації політичного життя Європи кінця XVIII – початку XIX ст., зокрема входження теренів Холмщини і Південного Підляшшя до складу Російської імперії кардинальним чином позначилися на подальшій долі Холмської греко-уніатської духовної семінарії: вона впродовж 60-70-х рр. XIX ст. стала об'єктом суттєвого впливу русифікаторської політики російського самодержавства. Це пояснюється тим, що згідно розрахунків вищого керівництва Російської імперії, підготовлене греко-уніатське парафіяльне духовенство мало служити інструментом поступового переконання автохтонного населення цих земель в доцільності й навіть необхідності його «возз'єднання» з Російською православною церквою.

З огляду на перепідпорядкування Холмської духовної семінарії російській урядовій Комісії внутрішніх і духовних справ, запровадження тотального контролю з боку російського чиновництва за організацією і ходом її внутрішнього життя, затвердження нового статуту, суттєві корективи навчальної програми, викладання російською мовою практично усіх навчальних предметів, а також педагогічну діяльність проросійськи налаштованих викладачів, сутність та спрямованість діяльності цієї освітньої установи поступово змінюється в бік її русифікації та оправославлення. Зрештою, напередодні «возз'єднання» Холмської греко-уніатської єпархії з Російською православною церквою 1875 року Холмська духовна семінарія стала не лише провідним осередком підготовки лояльних до цієї урядової програми церковних кадрів, але й її міцним опертям.

Примітки:

¹ Струков М. Краткая историческая записка о судьбах Холмской духовной семинарии за 150 лет ее существования (1760-1910) // На память о 150-летнем юбилее Холмской Духовной Семинарии. С 52 иллюстрациями. Холм: Типо-Литография Вайнштейнов, 1910. С. 149.

² Ольховский Г. Церковно-общественное значение семинарии за время ее 150-летнего существования. (1760-1910 гг.) // Сборник статей по истории Холмской Духовной семинарии. По поводу столетия существования семинарии (1760-1910). Холм: Типо-Литография Вайнштейнов, 1910. С. 426.

³ Струков М. Краткая историческая записка о судьбах Холмской духовной семинарии за 150 лет ее существования (1760-1910)... С. 155-156.

⁴ Кордуба М. Північно-Західна Україна. Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1917. С. 19.

⁵ Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часи). Вінніпег-Торонто: Інститут дослідів Волині, 1968. С. 15-16.

⁶ Там само. С. 28.

⁷ Струков М. Краткая историческая записка о судьбах Холмской духовной семинарии за 150 лет ее существования (1760-1910)... С. 161.

⁸ Там само.

⁹ Манифест «О новом порядке управления и образования Царства Польского» от 14 февраля 1832 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. VII. № 5.165. С. 84.

¹⁰ Струков М. Краткая историческая записка о судьбах Холмской духовной семинарии за 150 лет ее существования (1760-1910)... С. 164.

¹¹ Там само. С. 165.

¹² Там само. С. 169.

¹³ Там само. С. 171-172.

¹⁴ Там само. С. 172.

¹⁵ Там само. С. 173.

¹⁶ Ольховский Г. Церковно-общественное значение семинарии за время ее 150-летнего существования. (1760-1910 гг.)... С. 447.

¹⁷ Там само. С. 448.

¹⁸ Там само. С. 449.

¹⁹ История Православной Церкви в XIX веке: В 2 кн. Репринт. издания 1901 года. Москва: Издание Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1998. Кн. 2: Славянские Церкви. С. 668.

²⁰ Стоколос Н. Г., Шерстюк Р. М. Драма Церкви (До історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Російській імперії та викорінення її духовно-культурних надбань). Рівне: ПП ДМ, 2012. С. 131-132.

²¹ Колупаев В. Е. Болгарский архиепископ Иосиф Сокольский и его связь с Римом и Россией // «Studia Humanitatis»: Международный электронный научный журнал. 2016. № 1. URL: <http://st-hum.ru/content/kolupaev-ve-bolgarskiy-arhiepiskop-iosif-sokolskiy-i-ego-svyaz-s-rimom-i-rossiey> (дата звернення: 04.08.2016)

²² Из Варшавы // Волыньские Епархиальные Ведомости. 1872. № 9. Ч. неоф. С. 347.

²³ Ольховский Г. Церковно-общественное значение семинарии за время ее 150-летнего существования. (1760-1910 гг.)... С. 449.

Sheretyuk Ruslana. The main stages of the history and transformation of the Chelm Greek-Uniate Theological Seminary: factors, course, consequences. The article describes the circumstances of the functioning of Chelm Uniate Theological Seminary during 1760–1875. It is affirmed that its activity became significant in the context of cardinal transformations of spiritual and cultural, in particular, religious and ecclesiastical life in the territory of the Chelm Land and South Podlachia in the second half of the 19th century. It is found out the leading factors of growth and existence, as well as the achievements of this educational institution, that are led by a number of distinguished leaders. The geopolitical factors of gradual transformation of the

educational orientation of the Chelm theological seminary are being analysed. It is being reported that the re-subordination of the Chelm theological seminary to the governmental Commission of internal and spiritual affairs, the introduction of total control by the Russian officials over the organization and the course of its internal life, approval of the new status, significant adjustments of the curriculum, teaching in Russian in practically all subjects, and also the pedagogical activity of pro-Russian teachers leads to the fact, that the essence and orientation of the activity of this educational institution is gradually changing towards its russification and orthodoxy. It is concluded that on the eve of the "reunion" of the Chelm Greek-Uniate Diocese with the Russian Orthodox Church in 1875, Chelm Theological Seminary became not only a leading training centre of loyal church staff to this governmental program, but also its strong support.

Key words: *Russian Empire, Chelm Land and South Podlachia, greek-uniates, Chelm Diocese, Chelm Uniate Theological Seminary, Russian Orthodox Church, transformation.*

Отримано: 19.06.19

DOI 10.32626/2309-2254.2019-29.46-56

УДК 94(477)«179/1917»

Андрій Міхеев

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ УКРАЇНИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Міхеев Андрій. Формування образу України у Великій Британії напередодні Першої світової війни. У статті розглянуто еволюцію образу України в інтелектуальному дискурсі Британської імперії напередодні початку Першої світової війни. Аналіз здійснюється на основі широкої англомовної джерельної бази, враховуючи специфіку бездержавного існування українського народу та змагання інших держав і політико-ідеологічних концепцій за право контролювати українські землі. Простежується зміна уявлень британців про Україну під впливом вищезгаданих факторів та дається загальна оцінка стану обізнаності британських еліт з українською проблематикою.

Починається аналіз із поеми видатного британського поета Джорджа Байрона «Мазепа», опублікованої в 1819 р., що розповідає про вигадану Вольтером любовну історію молодого гетьмана Івана Мазепи при польському королівському дворі. Далі розглядається стан обізнаності британської публіки щодо українського питання на фоні активної польської пропаганди, що особливо активізувалася після поразки польського повстання 1831 р. Аналізуються згадки про Україну в англомовній мандрівній літературі другої половини XIX століття, зокрема, твори Вільяма-Хепворта Діксона та Мені Мерюел Дові. Приділяється певна увага контактам видатного українського громадсько-го діяча Михайла Драгоманова з британськими славістами.

Починаючи з XX століття інтерес британської публіки до питання України пов'язаний передусім із загостренням геополітичних суперечностей в Європі, які зрештою і призвели до початку Першої світової війни. В 1912 р. на сторінках британської преси розгоряється палка дискусія про Галичину, до якої включилися представники про-російських, пропольських та проукраїнських поглядів на долю українських земель, і яка зумовила значне підвищення інтересу до української проблематики серед власне британських інтелектуалів.

Ключові слова: *Велика Британія, образ України, англомовний дискурс, Перша світова війна.*